

A mű végén pedig a versek lelőhelyének jegyzéke és az irodalmi tájékoztató további készíttetését, segítséget ad az olvasóknak ismereteik és vers-szeretetük elmélyítéséhez.

Pomogáts Béla könyve tehát közművelődési-pedagógiai szempontból különösen üdvözlendő mint olyan munka, amely méltán sorakozhat fel a tudományos ismeretterjesztés igényes művei mellé. Annál is inkább, mert a humán tudományok területe e szempontból igen elhanyagolt a természettudományos ismeretterjesztéshez viszonyítva. (Kozmosz könyvek, 1980.)

KISS ESZTÉR

• BEVEZETÉS AZ ESSZÉÍRÁSBA

SÜKÖSD MIHÁLY: *KÖZELÍTÉSEK*

Sükösd Mihály új kötete műfajilag heterogén, azaz látszólag össze nem függő tanulmányok, esszék és kritikák sorozata. Szándékosan ilyen. Ő maga így vall erről könyve utószavában: „Régóta szeretnék olyan kötetet összeállítani, amely műfajilag meghatározhatatlan. Mert nem a besorolható műfaj azonossága tartja össze, hanem a közölt szöveg egysége, eltérő műfajokban.” (283)

A kötet egészen végigvonuló koncepció tehát a meghatározhatatlanság, a szabálytalanság, a besorolhatatlanság keresése. Sükösd csupa szabálytalan műfajt és rendhagyó sorsú tehetséget választott esszéi tárgyául. Ilyen, eleve szabálytalan és besorolhatatlan, sokat vitatott műfaj maga a regény és a *regény* esszé, a kötet írásainak ez a két főszereplője. De magán a regény kategóriáján belül sem a klasszikus nagyregényeket, vagy a már klasszikusan rendhagyóvá vált paradigmikus eseteket elemzi Sükösd, hanem a regény-műfaj szélén, perifériáján elhelyezkedő írásokat: az esszeregényt (*A tulajdonságok nélküli ember*), a tényregényt (*A tisztaeszlári Solymosi Eszter*), a biográfiát (Sybille Bedford és Norman Mailer életrajzai), a rendhagyó regényt (*Vulkán alatt*), stb. Csupa olyan műfaj, amelynek a besorolása eleve problémát jelent.

A regény, mint tudjuk, születése pillanatától támadott műfaj, váltságának hangoztatása pedig már régóta irodalomleírási közhely. Pedig ez a megállapítás nyilvánvalóan egy történetetlen szemléletlen alapul. Az, hogy a műfajoknak története van, evidens és önmagában szintén közhely. Mégis, a gyakorlatban az szokott történni, hogy az éppen elemzett regényt mindig egy időben sokkal korábbi, saját korában szintén

támadott, azóta azonban mércévé vált regénytípussal vetik össze. Vagyis elfelejtik, hogy a regény fogalma mást jelent a 18., mást a 19. és megint mást a 20. században. Minden korszakról megvan a mércénk, a követendőnek szánt példánk: a 18. századról a Tom Jones, a 19. századról pedig a francia, angol, orosz klasszikus nagyregények. Egy előző normához, kánonrendszerhez képest nyilvánvaló, hogy a regény mindig szabálytalan lesz, mert mindig késésben van az éppen érvényben levő preskripcióhoz képest, hiszen gyorsabban változik, mint az. Így például a 19. századi regénytípus (Balzac, Stendhal stb.) válság a klasszikus eposzhoz képest (amelyet a regény előzményének szokás tekinteni), a 20. század eleji regény (pl.: *Ulysses*) válság a 19. századihoz, a mai regény pedig válság az Ulysseshez képest. Mindezt azért (is) volt szükséges elmondani, mert Sükösd maga is bírálja (és többnyire el is kerüli) azt a hibát, hogy a mindenkori regényt egy mindenkor korábbi normához (és egyáltalán: normához) viszonyítsa.

Elkerül ugyanakkor egy másik nagyon gyakori hibát is: nem akar mindenáron szigorú, egzakt és tudományos definíciót adni tárgyáról. Ehelyett annak gyakorlati megközelítésére, körülírására törekszik. (Ez a csak helyeselhető törekvés, mint majd látni fogjuk, különösen az esszé körüljárása, körülírása kapcsán világos.) Mint a következő részben: „A legokosabb elméleti okfejtés sem mondhat többet a regényműfaj végletes átalakulásáról, mint a klasszikus realizmus és a század eleji avantgarde regényíróinak összehasonlító pályaképvizsgálata.” (13.) – írja a Joyce-fejezetben, majd néhány találó szóban összeveti az „amatőrök”: Joyce, Kafka és Proust életmódját, pályáját a 19. század profi regényíróival.

Ezzel Sükösd implicit módon feltételezi, tudomásul veszi, hogy az irodalomtudomány (még?) nem igazán tudomány; fogalmai például nem levezetettek és nem bevezetettek, hanem meglehetősen ad hoc jellegűek. Mivel nincsenek meg a megfelelő fogalmai, nincsenek meg a fogalmakat érvényesen kifejező szavai sem. (A metaforikus irodalmárnyelvet maga Sükösd elemzi és bírálja Mezei József könyvéről írt kritikájában.) Mivel nem hisz abban, hogy az irodalmárkodás szigorúan egzakt tudomány lehet, tartózkodó az ítékezésben is. Így a kötet írásai nem szigorúan szaktudományos jellegűek, hanem egy művelt literátor olvasatai. Szerencsére, mert a Sükösd által választott (gyakorolt) irodalmi nyelvhez végképp nem illenének a szoros fogalmi definíciók. Inkább a laza körülírások, körüljárások.

Ennek megfelelően Sükösd az egész könyvben csak egyetlen egyszer, a Dobai Péterről szóló fejezetben teszi fel azt a kérdést, hogy mi a regény általában, de úgy tűnik, ezt is csak a hatás, a szembeállítás kedvéért. Annál, hogy mi a regény általában, fontosabb és főleg meg-

válaszolhatóbb kérdés, hogy milyen ez vagy az a konkrét regény. „Mi az, hogy regény? Fölös szabad időnkben mást sem csinálunk, mint a regény ismérveit igyekszünk csalhatatlan biztonsággal egybegyűjteni. Annyi kiderült, hogy minél több szabályos és rendhagyó változatot ismertünk meg az utóbbi években, annál bizonytalanabbak vagyunk a regény – akár a legelőzékenyebben tágas – meghatározását illetően. A *Csontmolnárók* a legújabb alkalom, hogy az elérhetetlen fogalmi definíció helyett a regény mint gyakorlati jelenség életképességén örvendezhessünk.” (264–5.)

A Sükösd-esszék egyik sorozata tehát, mint láthattuk, a regényről szól. A másik vonulat az esszéről. Itt térhetünk ki arra a kérdésre, hogy mit jelent a cím. *Közelítések* – mihez? Sükösd eddigi pályáját tekintve azt hihetnénk, a regényhez. Láthattuk, hogy inkább a regény-fogalom határán, peremén levő műfajokhoz: a torzó óriásregényekhez, a félbemaradt kísérletekhez, az esszéregényhez. És mindenekelőtt magához az esszéhez.

Az Illés Endre-fejezetben írja a szerző, hogy Illés esszéírói módszerét egy *Bevezetés az esszéírásba* című szeminárium-sorozaton lehetne tanítani. Ilyen, a gyakorlati esszéírásba való bevezetésnek tekinthetők magának Sükösdnek az írásai is. Ha szétszórt megjegyzéseit összegyűjtjük, könyvéből egy esszéelmélet (esszépoétika) körvonalai bontakoznak ki.

Sinkó Ervin esszéműfajának sajátosságait például a következőképpen összegzi: „Ez az esszé az egyszemélyes gondolkodás és a láthatatlan, csak elképzelt közönséggel folytatott kommunikáció egységének műfaja. Mintha maga elé beszélne Sinkó Ervin, boldogan tapasztalva, ha írásának (hangos beszédének) önmagán túl is akad hallgatója. A műfaj nyilván nem független a szerző életútjának körülményeitől; a tartós magánytól, az olvasóközönség gyakorlati hiányától és eszményi feltételezésétől.” (179.) Illés Endre esszéinek kapcsán írja: „Hogy mi az esszé általában, sokan igyekeztek már megfejteni, magunk is tettünk rá gyakorló kísérletet: erről itt nem lesz szó. Hogy milyen és miért ilyen Illés Endre esszéműfaja, az alábbiakban iparkodunk kifejteni.” (197.) A Mezeiről szóló kritikában pedig: „Az esszé nagyon rugalmas műfaj, műfajilag mindent eltűr, ha egyetlen, középponti gondolat tartja össze az elkalandozásokat.” (272.) Az idézett körülírásokból, töprengésekből látható, hogy Sükösd itt sem egzakt definícióra törekszik, hanem valóban inkább a gyakorlati esszéírásba próbálja bevezetni olvasóit. A gyakorlati esszéírás néhány szempontját, követelményét a kötet utószavában, a *Hitvallás helyett* című fejezetben sorolja fel. Ezek valóban az esszét írni szándékozónak szóló gyakorlati tanácsok, maximák: ne gondolkozzunk kirekesztő vagy-vagyokban, igyekezzünk minél többet

tudni, olvassunk el mindent, ami tárgyunkkal kapcsolatos, gondoljunk végig legalább egy új gondolatot, ne törekedjünk mindenáron személyes hangra, de ne is irtózzunk tőle.

Sükösd egyik maximája, mint látható, a teljesség-igény, vagy pontosabban az az igény, hogy a káros megosztottságokkal szemben, azok helyett mindenről tudomást vegyen, mindent befogadjon. Ez egyben mérce, választott értékszempont is nála. Dobai Péterben is azt szereti például (túlságosan jó véleményét róla nem tudom osztani), hogy nem ismer műfaji korlátokat egy művön belül sem, és hogy minden műfajban kísérletezik.

Sükösd Mihály az irodalomárokhoz ahhoz a ritka típusához tartozik, aki valamit a nyelvészethez is ért, és ezt nem szégyelli bevallani sem. Joyce Ulyssesének nyelvét elemezve például a Victor M. Yngve-féle mélységhipotézisre hivatkozik, Dobai *Csontmolnár*okja kapcsán pedig Zsilka János nyelvelméletére. Sükösd nyelvi érdeklődését és nyelvészeti tájékozottságát mutatja az a tény is, hogy a vizsgált művek nyelvi megoldásaira mindig érzékenyen reagál. Hosszan ír például az *Ulysses* nyelvhasználatáról, és Joyce mondat szerkesztési eljárásait az Yngve-féle mélységhipotézis alapján jellemzi.

Az Yngve-féle mélységhipotézis a memória korlátaira vonatkozik. Azt jelenti, hogy a közvetlen emberi emlékezet terjedelme (mélysége) korlátozott, mert egyszerre hét egység (szám, szótag, grammatikai, mondattani megkötések, közbeékelődések, stb.) megjegyzésére képes. Ez a korlátozás, a hetes határ érvényes a mondatok széttagolási lehetőségeire is. Joyce tagmondatainak, mondatrészeinek, közbeékeléseinek a száma azonban éppen ezt a korlátozást sérti meg, mert sokszor túllépi a hetes határt. Így mondatai néha megjegyezhetetlenek, átekinthetetlenek és ezért érthetetlenek is.

Sajnos van Sükösdnek egy nyelvészeti tévedése is. A Dobai-fejezetben olvasható a következő mondat: „Tudjuk, hogy Saussure nyomán „langue” és „parole”, beszélt nyelv és írott nyelv között tesz különbséget a nyelvtudomány.” (268.) A saussure-i „langue” és „parole” fogalmak különbsége nem azonos a beszélt nyelv – írott nyelv különbségével, mert a „langue” nem az írott nyelv, hanem röviden szólva a „parole”, a beszédtevékenység (= azaz a nyelv használata) mögött álló elvont szabályrendszer.

A szerző nyelvészeti érdeklődése azonban nem is annyira az egyes konkrét nyelvészeti hivatkozások, hanem azoknak a fejezeteknek az alapján nyilvánvaló, amelyekben a tágan értelmezett általános nyelvészet és a nyelvfilozófia módszereit, szemléletmódját hasznosítja kérdésfelvételeiben, valamint a tárgyalás- és leírásmódban. Ebből a szempontból, és általában is a könyv legjobb és leginkább inspiratív része a Musil-fejezet.

A fejezet bevezető része a századelő Monarchiájával foglalkozik általában, ezután következik Musil élet- és pályarajza, végül *A tulajdonságok nélküli ember* elemzése. A korszak fontos jellemzője a legkülönbébb művészeti és tudományágak összemosódása: *A tulajdonságok nélküli ember* pl. lét- és ismeretelméleti regény, vagy Freud pszichológiája a pszichológia és a szépirodalom határán áll – írja Sükösd. Hozzátehetném még ehhez, hogy Wittgenstein Logikai-filozófiai értekezése is olvasható szépirodalmi műként is. Az elmondottakból magától értetődően adódik a Musil – Wittgenstein párhuzam, sőt, a párhuzamot sugallja az a tény is, hogy mindketten foglalkoztak a megismerhetőség – kifejezhetőség fokozataival is. Wittgenstein, mint tudjuk, három fokozatot különböztetett meg: 1. ami racionálisan megismerhető és nyelviileg kifejezhető. 2. ami maga nem fejezhető ki értelmes kijelentésekben, de megnyilvánul ilyenekben; és végül 3. ami egyáltalán nem fejezhető ki sehogy, és nem is mutatkozik meg a nyelvben, csak *átélhető*. Ide tartoznak leglényegesebb életproblémáink.

Mindezt azért tartottam szükségesnek elmondani, mert Sükösd első sorban nem az *Értekezéssel* állítja párhuzamba *A tulajdonságok nélküli embert*, hanem a *Filozófiai Vizsgálódásokkal*. (Legalábbis az *Értekezésre* nem hivatkozik, holott az *Értekezés* és *A tulajdonságok nélküli ember* közötti összefüggések még sokkal inkább nyilvánvalóak.)

Viszont nagyon fontos Sükösdnek egy további, még mindig *A tulajdonságok nélküli ember* kapcsán tett megállapítása, amely még mindig a kifejezhetőség-problémához kapcsolódik: „Az emberi gondolkodásban és cselekvésben középponti szerepet játszik a szabályokhoz való igazodás. Fontos és gyakori szabálykövetés a logikai: amikor gondolkodunk és érvelünk, logikai szabályokhoz igazodunk. Fontos és gyakori szabálykövetés a nyelvtani: amikor beszélünk, grammatikai szabályokhoz igazodunk. Ebből következik a kérdés: a logikai és nyelvtani szabálykövetéssel pontosan kifejezhető-e a logikai és nyelvtani szabályok szerint gondolkodó és beszélő emberi személyiség valóságos kapcsolata az őt körülfogó világgal?” (76.)

Ez a kérdés a lényeg! Az emberi tevékenységeket irányító, reguláló szabályrendszerek feltárása és jellemzése azóta is fontos filozófiai, pszichológiai és nyelvészeti feladat maradt.

Az eddigiek alapján világos, hogy Sükösd legfontosabb minősítő szempontja a sokoldalúság, a kirekesztő vagy-vagy-ok helyett a teljesség keresése és igénye témában, műfajban, szerzőben stb. – ahogy maga is írja utószavában. Ez könyvének legfőbb érdeme. (Szépirodalmi, 1979.)

FABÓ KINGA